

הרב אבא ברונשפיגל
ר"מ ישיבת רבינו יצחק אלחנן

שיטת הרמב"ם בהפרשת צדקה

א

פאה פרק א' משנה א' – אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה, וז"ל הרמב"ם בפירושו: „ומה שאמר כאן גמילות חסדים אין לה שיעור ר"ל לעזור האדם בגופו, אך שיעזור אותו בממונו יש לה שיעור, והוא חמישית ממנו, ולא יתחייב לתת יותר מחמישית ממנו לבד אם עשה כן במידת חסידות ואמרו (כתובות נ.) נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה. וביאור זאת בהלכה מה שאומר, והוא כשהאדם יראה שבויים שהוא חייב לפדותם כאשר ציוה הקב"ה, או רעבים או ערומים שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם כמו שאמר די מחסורו אשר יחסר לו (דברים ט"ו) ופירושו למלאות חסרונם כשיהיה מה שיחסר להם או מה שיצטרכו לפדיונם פחות מחמישית ממנו או כפי חמישותו, אבל אם יצטרך לתת להם יותר מן החומש יתן חמישית בלבד ויסתלק מלתת עוד ולא יהיה עון עליו בהמנעו להשלים כל מה שצריך להם לפי שדרכם יותר מן החומש, אבל אם לא נודמן לו דבר מאשר זכרנו יוציא החומש מן הריוח ולא מן הקרן ויתנהו בדרכי מצות, עכ"ל.

ויוצא לנו מדברי הרמב"ם הרבה חידושי הלכות: א) לכתחילה יש חיוב לתת חומש מנכסיו לצדקה, ב) ממידת חסידות יש לתת יותר מחומש, ג) יש הבדל בין נודמן לו צרכי עניים, ובין לא נודמן לו. כשנודמן לו צריך לתת חומש מהקרן שבנכסיו, ואם לא נודמן מניח חומש מן הריוח ולא מהקרן.

וכל דבריו אינם אלא מהתימה. הרי מבואר בכתובות (נ.) אמר ר' אילעא באושא התקינו המבזבז אל יבזבו יותר מחומש, ומוכח שאין חיוב לתת חומש, ורק אם אדם רוצה לבזבו אל יבזבו יותר מחומש, וא"כ יותר מחומש אסור.

ומה שהבדיל הרמב"ם בין נודמן ללא נודמן, תמוה, שהרי חילוק כזה מקורו בירושלמי כאן, (ומובא בר"ש) „בתחלה לקרן מכאן ואילך לשכר" וכן קיי"ל ביו"ד (רמ"ט) ששנה ראשונה מקרן, ומכאן ואילך מהריוח. אבל לא נזכר בירושלמי הבדל בין נודמן או לא.

וכבר עמד ע"ז בהגהות ר' יעקב עמדין זצ"ל, עמ"ש. ובספר „יד דוד" (יצא ע"י מכון ירושלים תשל"ז) כתב לתרץ דברי הרמב"ם עפ"י הסוגיא בערכין (כח.) אמר ר' אלעזר בן עזריה מה אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים כל נכסיו עאכו"כ שיהא אדם חס על ממנו – והקשו בגמ' היינו ת"ק, איכא בינייהו דרבי אילא, דאמר ר' אילא באושא התקינו המבזבז אל יבזבו יותר מחומש וגו' עיי"ש.

הרי שפליגי בדין זה של באושא התקינו, ולא מסתבר להרמב"ם שפליגי אי היתה תקנה או לא אלא דבאיזה אופן היתה התקנה, דר' אילא סבר דהתקנה היתה שלא יבזבו יותר

מחומש, ואידך סבר דהתקנה היתה לתת חומש. ופסק הרמב"ם כאידך מ"ד, עיי"ש ביד דוד. ועיין בשט"מ כתובות (נ.).

אולם עדיין לא מבואר כל צורכו, שהרי בהסוגיא בערכין פליגי רק באם יש איסור לבזבז יותר כבמעשה בר' ישבב עיי"ש, וכן פרש"י להדיא בד"ה חומש, ר"א לית ליה דר' אילעא דאי בזבז טובא לא איכפת לו", אבל אין שום מקור לומר שיש חיוב לתת חומש.

ולכן נ"ל לומר שלהרמב"ם פליגי בזה הבבלי והירושלמי, וז"ל: „הדא דתימר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור ואתייא כיי דמר ר"ש בן לקיש בשם ר' יוסי ב"ר חנינא באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה" (ועיין בשנו"א שחיוב חומש להירושלמי הוא דאורייתא).

והבדל גדול יש בין לשון הבבלי ללשון הירושלמי, לשון הבבלי נאמר באופן שלילי, אל יבזבז וגו' וא"כ יש איסור ביותר ובחומש, אולם לשון הירושלמי הוא באופן חיובי – ומצוה לתת חומש מנכסיו – והרי הרמב"ם הביא לשון הירושלמי (ומה שמצוין כתובות דף נ. טעות הוא – ואח"כ מצאתי שכן מפורש „באהבת חסד" למרן החפץ חיים פי"ט בהגה"ה, עיי"ש אריכות דברים).

ב

וברמב"ם פ"ז ממתנות עניים ה"ח: „בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני וגו'".

הרי שכתב שלתת חומש מנכסיו הוא רק מצוה מהמובחר, ולא שיש חיוב לכתחילה לתת חומש, וחזר מפירושו (וכן לא הביא החילוק בין הקרן להריוח).

ובפ"ו מערכין הי"ג פסק: לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב... ואין זו חסידות אלא שטות... ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה... אלא כל המפזר ממונו במצות לא יפזר יותר מחומש וגו' עיי"ש.

וכנראה חזר כאן מפירושו שממדת החסידות מותר לתת יותר מחומש, כמבואר בדבריו.

אולם נ"ל שכשנדקדק היטב בלשון הרמב"ם אין כאן שום חזרה. והבדל גדול יש בין מה שפסק בה' מתנות עניים, ומה שפסק בה' ערכין, שסתם הדבר קשה, למה לא כלל ההלכות ביחד, ועוד בה' ערכין לא כתב שיש אפילו מצוה מהמובחר לתת חומש כמו שכתב בה' מ"ע. ועוד, בה' מ"ע לא הביא שאל יפזר ממונו יותר מחומש.

ועוד, בה' מ"ע מדבר על אופן שבא העני לפניו, ובה' ערכין לא נזכר מזה כלל. (ואח"כ מצאתי שכן דייק בהר"י קורקוס, עיי"ש, ובאהבת חסד מחלק בין שנזדמן העני לפניו, ובין לא נזדמן לפניו, עיי"ש).

ונ"ל שבה' ערכין לא מיירי הרמב"ם כלל ממצות צדקה לעניים, אלא סתם באדם שרוצה לתת מנכסיו בשביל מצוות, כמו להקדש או שאר דברים, להחזקת בדק הבית וכדומה. ורק בה' מ"ע מדבר על צדקה לעניים כמפורש בדבריו.

ומדויק לשון הרמב"ם „אלא כל המפור ממונו במצות אל יפור יותר מחומש“, וא"כ כשאדם רוצה לפזר ממונו במצות אז יש איסור ביותר מחומש, ומקור דברי רמב"ם אלו מהסוגיא בערכין כמבואר בהדיא שמביא לשון המשנה בדף כח. עיי"ש.

אולם בה' מ"ע מיירי ממצות צדקה לעניים, וכאן באמת סובר הרמב"ם שאין שום איסור לתת עוד יותר מחומש (והחילוק בין פירוש המשניות ובין הירד החזקה, הוא רק, שבפירושו סבר שיש חיוב לכתחילה לתת חומש, ובהל' סובר שהוי רק מצוה מהמובחר).

וסובר הרמב"ם כשעני בא לפניו, זה מחייב בפ"ע לתת לו די מחסורו, ורק שאינו מחוייב יותר מחומש.

אבל אין שום איסור לתת לו אפילו יותר מחומש, שהרי מעיקר הדין צריך הוא לתת לו די מחסורו, וא"כ בעי דוקא שהעני בא לפניו.

אבל בה' ערכין שנותן מממונו למצוות, אין שום דין לתת חומש בכלל, ורק אם רוצה לפזר ממונו אז, אדרבה, אסרו חכמים עליו לפזר יותר מחומש.

וכזה מבואר גם מה שחילק הרמב"ם בפירושו בין נזדמן העני ללא נזדמן. שבנזדמן העני לפניו, זהו גופא מחייבו בדין חומש נכסיו, אבל כשאין נזדמן העני לפניו, וסתם מניח הממון בשביל העתיד, אז מניח רק מהריות, ובהלכותיו לא הביא דין זה בכלל.